

Вознюк Андрій Андрійович – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник наукової лабораторії з проблем розкриття та розслідування злочинів Національної академії внутрішніх справ

ПОНЯТТЯ ТА ЕЛЕМЕНТИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗЛОЧИНІВ

Сформульовано поняття кримінально-правової характеристики, визначено її різновиди та елементи.

Ключові слова: кримінально-правова характеристика; злочин; склад злочину; кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки злочину; покарання.

Сформулировано поняття уголовно-правовой характеристики, определено ее разновидности и элементы.

Ключевые слова: уголовно-правовая характеристика; преступление; состав преступления; квалифицирующие и особо квалифицирующие признаки преступления; наказание.

In the article the concept of criminal-legal characteristics, determined by its variety and elements.

Keywords: criminal and legal characteristics; the crime; the crime qualified and specially qualified signs of a crime; punishment.

Кримінально-правова характеристика – одна з фундаментальних категорій кримінального права, що розглядається в нерозривному зв'язку з криміналістичною, кримінологічною, кримінально-виконавчою та оперативно-розшуковою характеристиками. З'ясування змісту цього поняття має важливе значення для повної та об'єктивної характеристики злочину, а також визначення меж і сфери дії кримінального права. Незважаючи на те, що поняття кримінально-правової характеристики розглянуто в багатьох наукових працях, однак у теорії кримінального права загалом відсутнє однозначне доктринальне розуміння.

Відтак метою цієї статті є розкриття змісту кримінально-правової характеристики злочинів та її складових для забезпечення правильної кваліфікації суспільно небезпечних діянь, повного та всебічного вивчення злочину, удосконалення підстав кримінальної відповідальності, правильного тлумачення ознак складу злочину, призначення покарання, застосування заохочувальних кримінально-правових норм тощо.

Аналіз цієї категорії доцільно розпочати зі з'ясування семантичного значення слів, що утворюють відповідне словосполучення.

“Характеристика” – це опис, визначення істотних, характерних особливостей, ознак кого-, чого-небудь [1, с. 1556]. “Кримінальний” – такий, що характеризує карні злочини та їх розслідування [1, с. 587]. “Правовий” – такий, що стосується права [1, с. 1101]. Синонімом терміна “правовий” є термін “юридичний”, який визначається як пов’язаний із законодавством, правовими нормами і практичним їх застосуванням; з вивченням і науковою розробкою правознавства, юриспруденції [1, с. 1644]. Отже, “кримінально-правовий” можна визначити як такий, що пов’язаний із законом про кримінальну відповідальність, практикою правозастосування, відповідною теорією.

Необхідно уточнити, що саме вивчає кримінальне право. У літературі предметом регулювання кримінального права визнають суспільні відносини, що виникають у зв’язку з учиненням злочину [2, с. 5], або такі, що виникають у зв’язку з настанням певної відповідальності за вчинення злочину [3, с. 11]. Безумовно, категорії “злочин” і “покарання” є фундаментальними для науки, однак у цій галузі права вивчаються й інші “допоміжні” поняття, що утворюють окремі кримінально-правові інститути, зокрема “склад злочину”, “кримінальна відповідальність”, “обставини, що виключають злочинність діяння”, “примусові заходи медичного характеру” тощо. Таким чином, кримінальне право – це наука про злочин та все, що з ним пов’язано – ознаки, особливості злочину, ознаки складу злочину, співучасть у злочині, множинність злочинів, підстави кримінальної відповідальності за його вчинення та звільнення від неї тощо.

Кримінально-правова характеристика злочину – це опис, визначення істотних, характерних його особливостей та ознак; система відомостей про істотні, характерні особливості й ознаки злочину.

У контексті кримінально-правової характеристики можна розглядати як злочин, так і будь-яку іншу категорію кримінального права. Наприклад, кримінально-правова характеристика суб’єкта злочину, осудності, вини, повторності, сукупності, рецидиву, обставин, що виключають злочинність діяння, покарання тощо.

З огляду на це, доцільно виділити кримінально-правову характеристику злочину та кримінально-правову характеристику інших категорій кримінального права. Не випадково поняття “кримінально-правова характеристика” вчені застосовують не лише щодо категорії “злочин”. Виділяють кримінально-правову характеристику громадських робіт як виду покарання (В. Г. Павленко) [4], викрадення (В. Г. Кундеус) [5], кваліфікуючих ознак корисливих злочинів проти власності (О. В. Льїна) [6].

Застосування цього терміна в кримінально-правових дослідженнях є обґрунтованим, оскільки існують категорії, що належать як до кримінального права, так і до суміжних наук. Наприклад, поняття, мета, види, матеріальні підстави призначення та звільнення від покарання, його відбування вивчають у межах кримінального права, однак порядок відбування покарань – це сфера кримінально-виконавчого права. Водночас поняття “рецидив злочину” вивчає як кримінальне право, так і кримінологія. Амністію і помилування можна розглядати в межах галузей

кримінального, кримінально-виконавчого та кримінально-процесуального права.

Кримінально-правова характеристика, як і інші правові характеристики, що вживають у науках кримінально-правового циклу, має власну структуру (внутрішню будову, що складається з певних елементів).

Зокрема, В. Борисов та О. Пащенко виокремлюють такі елементи кримінально-правової характеристики: 1) соціальну зумовленість установлення та збереження кримінальної відповідальності за певний вид злочинів; 2) суспільну небезпечність певного виду злочинів як їх матеріальний субстрат; 3) протиправність діяння та її місце в системі нормативного визначення заборони відповідного виду суспільно небезпечної поведінки; 4) склад певного виду злочинів; 5) суспільно небезпечні наслідки та інші обставини вчинення злочинів, що перебувають поза межами складу певного виду злочинів, але притаманні їх учиненню; 6) особу злочинця [7, с. 181–182].

Окремі із зазначених елементів, на наш погляд, викладено непослідовно та не повною мірою відповідають положенням теорії кримінального права. Наприклад, особа злочинця – це елемент кримінологічної та криміналістичної характеристики. Водночас у кримінальному праві вживають термін “суб’єкт злочину”. Крім того, певні елементи є ознаками інших елементів. Так, суб’єкт злочину є елементом, а суспільно небезпечні наслідки – ознакою складу злочину. Водночас вони не розмежовують кримінально-правову характеристику злочину та інших понять. З огляду на зазначене, запропонований В. Борисовим та О. Пащенко перелік має бути переосмисленим.

Кримінально-правова характеристика злочину охоплює, насамперед, його ознаки. Згідно з ч. 1 ст. 11 Кримінального кодексу (КК) України, злочином визнається передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб’єктом злочину. Аналіз цього визначення дає підстави виділити такі ознаки злочину: передбаченість КК України; суспільна небезпечність; винність; діяння; учинення діяння суб’єктом злочину. Дослідження норм Особливої частини КК України (наявність у статтях санкцій, у яких передбачено конкретний вид та розмір покарання) дає змогу виділити ще одну ознаку – караність. За вчинення будь-якого злочину передбачено певний вид та розмір покарання. Це дає підстави до злочину відносити положення, що стосуються покарання. Водночас низка статей Особливої частини КК України містить підстави спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності та обставини, що виключають злочинність діяння, які також можна віднести до елементів кримінально-правової характеристики злочинів.

Фактично всі ознаки злочину, за винятком суспільної небезпеки, конкретизовані в юридичній конструкції – склад злочину, який утворюють чотири елементи: об’єкт, об’єктивна сторона, суб’єкт та суб’єктивна сторона. Усі ці елементи мають обов’язкові та факультативні ознаки – суспільні відносини, предмет злочину, потерпілого від злочину, діяння, наслідок, причинно-наслідковий зв’язок,

місце, час, спосіб, знаряддя і засоби вчинення злочину, ознаки загального та спеціального суб'єкта, вину, мотив, мету та емоційний стан. Таким чином, склад злочину також є одним з елементів його кримінально-правової характеристики.

Деякі науковці кримінально-правову характеристику ототожнюють зі складом злочину. Так, у другому розділі дисертаційного дослідження М. В. Сийпюкі "Кримінально-правова характеристика притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності" розглянуто об'єкт, об'єктивну сторону, суб'єкт та суб'єктивну сторону злочину [8]. В одному з розділів дисертації Д. П. Москаля "Кримінально-правова характеристика згвалтування та насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом за кримінальним правом України", крім елементів складів злочинів, розглянуто також їх кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки [9]. Безумовно, склад злочину – найбільш важливий і об'ємний елемент кримінально-правової характеристики, однак не слід ототожнювати ці поняття, оскільки вони співвідносяться між собою як ціле (характеристика) та частина (склад злочину).

До змісту кримінально-правової характеристики злочину автори дисертаційних досліджень відносять різні елементи. Здебільшого це ознаки складу злочину; кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки; відмежування від суміжних злочинів, правопорушень та дисциплінарних проступків; історію виникнення, становлення та розвитку кримінальної відповідальності за злочин; зарубіжний та міжнародний досвід кримінальної відповідальності за злочин; сукупність злочинів [6; 8–30].

Водночас в окремих випадках до кримінально-правової характеристики злочину відносять також соціальну зумовленість кримінальної відповідальності (кримінально-правової заборони, кримінально-правового захисту [13; 15; 18]; звільнення від кримінальної відповідальності [10; 30]; поняття злочину [9; 11; 21; 23; 27]; ознаки злочину [27]; систему злочинів [9; 13]; суспільну небезпечність злочину [22; 23]; місце злочину в Особливій частині КК України, основний зміст об'єкта кримінально-правової охорони, механізм посягання та основні кримінально-правові форми охорони прав [19]; підстави та принципи криміналізації [11; 14; 16; 20]; окремі питання караності [30]; законодавство, що регламентує відповідальність [24]; обставини, що виключають злочинність діяння [27]; співвідношення з іншими злочинами [12]; запобігання злочинним порушенням [8].

Отже, на наш погляд, кримінально-правова характеристика злочину, насамперед, повинна включати елементи, необхідні для правильної кваліфікації злочину, зокрема: *1) склад злочину; 2) кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки злочину; 3) характер (вид та розмір) покарання за злочин; 4) спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності або обставини, що виключають злочинність діяння.*

Водночас для повного та всебічного наукового вивчення злочину, удосконалення підстав кримінальної відповідальності за його вчинення, правильного тлумачення ознак складу злочину, призначення покарання, застосування заохочувальних кримінально-правових норм мають

значення й інші елементи, зокрема: історія виникнення, становлення та розвитку кримінальної відповідальності за злочин; підстави криміналізації діяння; зарубіжний досвід кримінальної відповідальності за злочин; ознаки відмежування від суміжних злочинів, правопорушень та дисциплінарних проступків тощо.

Оскільки кожний злочин індивідуальний, то й набір елементів та ознак кримінально-правової характеристики в кожному випадку має специфічний характер. Їх вибір зумовлений, насамперед, принципом доцільності. Наприклад, якщо за вчинення злочину передбачено спеціальний вид звільнення, то до кримінально-правової характеристики цього злочину доцільно відносити й дослідження такого виду звільнення від кримінальної відповідальності.

Таким чином, кримінально-правова характеристика – це система відомостей про злочин та інші категорії, пов'язані з кримінальною відповідальністю за його вчинення, закріплена в КК України; це характеристика певного об'єкта у системі КК (кримінально-правової науки) або крізь призму його норм та інститутів. Доцільно виділяти кримінально-правову характеристику злочину та кримінально-правову характеристику інших категорій кримінального права.

Головною метою кримінально-правової характеристики злочину є забезпечення правильної кваліфікації суспільно небезпечного діяння. Водночас вона необхідна для повного та всебічного вивчення злочину, удосконалення підстав кримінальної відповідальності за його вчинення, а також правильного тлумачення ознак складу злочину, призначення покарання, застосування заохочувальних кримінально-правових норм.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2009. – 1736с. : іл.
2. Кримінальне право України. Загальна частина : [підруч.] / Александров Ю. В., Антипов В. І., Володько М. В. та ін.; за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. – [5-те вид., переробл. та допов.]. – К. : Атіка, 2009. – 408 с.
3. Кримінальне право України: Загальна частина : [підруч.] / Баулін Ю. В., Борисов В. І., Тютюгін В. І. та ін.; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – [4-те вид., переробл. і допов.]. – Х. : Право, 2010. – 456 с.
4. Павленко В. Г. Кримінально-правова та кримінологічна характеристика громадських робіт як виду покарання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Павленко Вадим Георгійович. – К., 2005. – 185 с.
5. Кундеус В. Г. Кримінально-правова характеристика викрадення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Кундеус Владислав Геннадійович. – Х., 2004. – 198 с.
6. Ільїна О. В. Кримінально-правова характеристика кваліфікуючих ознак корисливих злочинів проти власності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ільїна Оксана Валеріївна. – К., 2007. – 201 с.

7. Борисов В. До питання про сутність кримінально-правової характеристики злочинів / В. Борисов, О. Пащенко // Вісник академії правових наук України. – № 3 (42). – 2005. – С. 180–190.

8. Сийплові М. В. Кримінально-правова характеристика притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Сийплові Микола Васильович. – К., 2009. – 279 с.

9. Москаль Д. П. Кримінально-правова характеристика згвалтування та насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Москаль Даниїл Петрович. – К., 2009. – 292 с.

10. Акімов М. О. Кримінально-правова характеристика захоплення заручників за законодавством України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Акімов Михайло Олександрович. – К., 2009. – 209 с.

11. Бандурка І. О. Кримінально-правова характеристика злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Бандурка Ірина Олександрівна. – Х., 2010. – 206 с.

12. Бахуринська О. О. Кримінально-правова характеристика порушення вимог законодавства про охорону праці (ст. 271 КК України) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Бахуринська Олена Олександрівна. – К., 2007. – 234 с.

13. Белова О. І. Кримінально-правова характеристика системи злочинів проти сім'ї та неповнолітніх : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Белова Ольга Іванівна. – Х., 2006. – 184 с.

14. Горішній О. О. Кримінально-правова характеристика розбою : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Горішній Олег Олександрович. – Х., 2010. – 207 с.

15. Зражевський О. В. Кримінально-правова характеристика порушення законодавства про захист рослин : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Зражевський Олег Валентинович. – К., 2010. – 232 с.

16. Кашкаров О. О. Кримінально-правова характеристика злочинів у сфері випуску та обігу цінних паперів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Кашкаров Олександр Олександрович. – Х., 2006. – 219 с.

17. Кравченко О. О. Кримінально-правова характеристика контрабанди (ст. 201 КК України) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Кравченко Ольга Олександрівна. – К., 2010. – 203 с.

18. Марко С. І. Кримінально-правова характеристика виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою збуту або збуту підроблених грошей, державних цінних паперів чи білетів державної лотереї : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Марко Сергій Іванович. – Л., 2009. – 220 с.

19. Медіна Л. П. Кримінально-правова характеристика злочинів проти виборчих прав громадян України (ст. 157, 158, 159 КК України) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Медіна Лариса Павлівна. – К., 2004. – 226 с.

20. Мельник Р. І. Кримінально-правова характеристика завідомо незаконних затримання, приводу, арешту та тримання під вартою

(ст. 371 КК України) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Мельник Руслан Іванович. – Луганськ, 2008. – 222 с.

21. Остапенко Л. А. Кримінально-правова характеристика умисних вбивств при пом'якшуючих обставинах (статті 116, 117, 118 КК України) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Остапенко Людмила Анатоліївна. – К., 2003. – 214 с.

22. Панькевич В. М. Кримінально-правова характеристика порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або ставлення до релігії : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Панькевич Василь Миколайович. – К., 2010. – 275 с.

23. Політова А. С. Кримінально-правова характеристика злочинів проти свободи особи за законодавством України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Політова Анна Сергіївна. – Донецьк, 2007. – 241 с.

24. Розенфельд Н. А. Кримінально-правова характеристика незаконного втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Розенфельд Наталія Андріївна. – К., 2003. – 222 с.

25. Сарнавський О. М. Кримінально-правова характеристика викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Сарнавський Олександр Миколайович. – К., 2009. – 193 с.

26. Семенюк О. О. Кримінально-правова характеристика порушення законодавства про референдум : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Семенюк Олександр Олександрович. – К., 2009. – 262 с.

27. Сворцова О. В. Кримінально-правова характеристика незаконної порубки лісу за кримінальним законодавством України (на підставі матеріалів практики Автономної Республіки Крим) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Сворцова Ольга Володимирівна. – Сімферополь, 2007. – 218 с.

28. Соловійова А. М. Кримінально-правова характеристика примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань (ст. 355 КК України) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Соловійова Аліна Миколаївна. – К., 2004. – 217 с.

29. Тімошенко Н. О. Кримінально-правова характеристика підроблення документів, печаток, штампів та бланків, їх збуту та використання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Тімошенко Ніна Олександрівна. – Д., 2009. – 234 с.

30. Топчій В. В. Кримінально-правова характеристика невиконання заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат (ст. 175 КК України) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Топчій Василь Васильович. – К., 2009. – 271 с.